

חגיגת היובל על פי 'תיאוריה וביקורת'

אסף שגיב

בספרו צוואת האלוהים מצביע הפילוסוף הצרפתי ברנאר אנרי לוי על מה שהוא מכנה "המקצב המסתורי והמיוחד במינו" המאפיין את יחסם של האינטלקטואלים המערביים מאז המאה השמונה-עשרה כלפי רעיון המדינה. לדבריו, יחס זה נע כל העת בין התלהבות עיוורת לתיעוב לא פחות עיוור ממנה: "רגע אין הם מתנבאים אלא בלשון אידיאולוגיות-של-צהרים, שבדומה למארכסיזם או ליעקוביניזם הקלאסי אינן מעלות בדעתן גאולה מחוץ למכונות-ענק לתכנות האושר, הלאמתו והפיכתו לעניינה של החברה; ורגע הם חוזרים בהם, כמו אחרי פורענות שהשלימה את מעגלה, ופונים לעבר מחשבות-של-דמדומים, ואז, לאור האנרכיזם שנשלף לפתע כמו קמיע, אין להם משימה דחופה יותר מאשר להתכחש למדינה שהפכה לאבי-אבות הטומאה, התגלמותו של הרע המוחלט והשנוא".

גלגוליה של האינטליגנציה השמאלית הרדיקלית בישראל משקפים בעיקר את הפעימה השנייה במקצב זה. אם קיימת עמדה עקבית אחת המשותפת לאינטלקטואלים יהודים שהתנגדו לציונות האקטיביסטית בשנות השלושים והארבעים ולאליטה האקדמית המתלכדת כיום מאחורי העמדה המתכנה "פוסט-ציונות", הרי זוהי אותה סלידה מעצם מהותה של הישות המדינית. ועם זאת,

קיים הבדל חשוב אחד בין האינטלקטואלים מבקרי הציונות בתקופת היישוב ובין המלומדים הפוסט-ציוניים של שנות התשעים: בעוד שאת הראשונים הדריכה, לרוב, אמונה תמימה באפשרות המימוש של חזון השלום והאחוה בין העמים, את האחרונים מניעה בעיקר טינה. העמדה שהם נוקטים היא ביקורתית ושוללנית מעיקרה; רק לעתים נדירות אנו מוצאים בה רמז לפרוגרמה פוליטית של ממש, האמורה לשמש חלופה למצב הקיים.

קשה למצוא המחשה טובה יותר לתופעה זו מהגיליון המיוחד של כתב העת תיאוריה וביקורת, שיצא לאור לאחרונה – גיליון המוקדש לשנת היובל של מדינת ישראל. תיאוריה וביקורת, בהוצאת מכון ון ליר והוצאת הקיבוץ המאוחד ובתמיכת משרד החינוך, הפך בשמונה השנים שחלפו מאז יצא לאור גיליונו הראשון (קיץ 1991) לבמה המכובדת ביותר לטקסטים אקדמיים "ביקורתיים" העוסקים בחברה הישראלית, ובפועל היה לנושא הדגל של המחשבה הפוסט-ציונית לגווניה. הופעתו של הגיליון המיוחד היא אירוע ראוי לציון: בחמישים מאמרים, על פני יותר מחמש מאות עמודים, הוא מציג כרוניקה מקיפה של "מונטים ביקורתיים בתולדות מדינת ישראל", פרי עטם של כמה מן האינטלקטואלים הבולטים בסצנה האקדמית. התוצאה היא מסמך שאפתני המנסה ליצור קנון של העמדות הפוסט-ציוניות ביחס לאירועים מרכזיים בהיסטוריה הישראלית בחמישים השנים האחרונות. למי שמעוניין לעמוד על טיבה של השקפת העולם העומדת ביסוד העמדות הללו, מספקת תיאוריה וביקורת בבואה נאמנה של הלך הרוח הפוסט-ציוני.

ואכן, הגיליון המיוחד של תיאוריה וביקורת מציג בפנינו תמונה פנורמית מרשימה של הפשעים, החטאים והתחלואים השונים של המדינה הציונית. כבר בפרק המבוא מזהיר העורך, עדי אופיר, מרצה במכון להיסטוריה ופילוסופיה של המדעים והרעיונות באוניברסיטת תל אביב, כי "הספר המונח לפניכם אינו ספר חגיגי, למרות שהוא מציין יובל לישראל. ספר זה זוכר גם את אלה שאחרים חוגגים יובל זה בשבילם, בעל כורחם ולפעמים למגינת לבם הגדולה. הוא נותן ביטוי גם לאלה החשים שזה חגם, אבל שאין מה לחגוג". ברוח זו, המאמרים המובאים בגיליון מתעדים ומנתחים – בדרך כלל מנקודת מבט של הזדהות או אהדה – את הטרוניות, המחאות והתסכולים שעורר "הסדר הקיים" בישראל במשך כל שנות קיומה של המדינה. זהותם של אותם קולות מתנגדים מגוונת – אינטלקטואלים, אנשי תרבות ואמנים, תנועות מחאה חברתיות, מיעוטים לאומיים וכיוצא באלה – אולם המסר העולה מן המאמרים המלומדים הוא דומה: "המחברים כותבים מתוך חרדה כי השליטה בפלסטינים בפרט, ואימוץ דפוסים

פוליטיים ותרבותיים של מדינת לאום אתנוצנטרית וגזענית בכלל, הופכים את ישראל למקום המסוכן ביותר לאנושיותה ולמוסריותה של הציבוריות היהודית, להמשכיות של תרבויות יהודיות, ואולי אפילו לעצם הקיום היהודי".

הרושם המתקבל מקריאת רוב רובם של המאמרים בקובץ הוא שהציונות היא תופעה דכאנית בטבעה, הן מבחינה לאומית (כלפי הפלשתינאים) והן מבחינה חברתית (כלפי עדות המזרח), ואף מבחינה מינית (כלפי נשים והומוסקסואלים). השיח הפוסט-ציוני, כמו התיאוריות הביקורתיות האפנתיות האחרות שעימן הוא מתכתב (ובעיקר הפוסט-קולוניאליזם ותיאוריות הג'נדר), ממוקד רובו ככולו באיתורם של יחסי דיכוי בכל רובד של החברה והתרבות הישראליות ובהוקעתם, ובגילוי טיבה האמיתי של הציונות כאידיאולוגיה ברוטלית, המשרתת את האינטרסים של האליטה היהודית-אשכנזית-גברית-הטרוסקסואלית. אפילו פרויקט תמים-לכאורה כמו חיבור מילון נחשף כאינטרס של "המסד הלאומי-ציוני-גברי המעוגן בשפה העברית" (תמר משמר, "נתיבה בן-יהודה ומילון עולמי לעברית מדוברת"), שכן "הפעולה המילונאית, גם כאשר האידיאולוגיה שלה היא 'לא-תקנון', כרוכה בפרקטיקה של ברירה ובחירה – מה מכניסים ומה מדירים מן המילון – ולכן היא בהכרח פעולה 'בורגנית' של קאנוניזציה. פרקטיקת הברירה והבחירה הופכת את הפעולה המילונאית לאקט סמכותני, אקט של שליטה, משטור וניכוס". משום כך, המחברת, גם היא מהמכון להיסטוריה ופילוסופיה של המדעים והרעיונות באוניברסיטת תל אביב, אינה מהססת להכריז כי אפילו המילון עולמי לעברית מדוברת – אותו לקסיקון ליצני-למחצה של סלנג "צברי" מודרני – הוא, למעשה, חלק מ"פרקטיקת המשטור והמיסוד ה'בורגנית'". כל אספקט של החיים הציבוריים והפרטיים הנו, אם כן, ביטוי של "שליטה", "משטור" ו"ניכוס". לעתים קרובות, המדוכאים עצמם אינם מודעים להיותם נתונים למניפולציות ולאינדוקטרינציה מצד אליטות הגמוניות, ועל כן האינטלקטואל הביקורתי, המצויד בכלים אנליטיים מושחזים, רואה לעצמו למטרה קדושה לקרוע את המסווה מעל פני המציאות העגומה. "המדינה הישראלית אינה יכולה להיחשב כמייצגת ערכים אוניברסליים ביחס לאזרחיה", כותבת תמר ברקאי וגל לוי, "שכן, בפועלה היא אתנוצנטרית... ב־זמן משמש הדימוי האוניברסלי של המדינה להסוואת מעמדם הדומיננטי של יהודים ממוצא אשכנזי, אשר באמצעות ניכוס האתוס הציוני שמרו על עמדות המפתח שלהם בפוליטיקה ובכלכלה הישראלית". כותבי תיאוריה וביקורת תופשים עצמם כמין פרטיזנים פוסט-

מודרניים, החושפים את משטר הדיכוי המסתתר מאחורי סיסמאות הנאורות. כך, לדוגמה, אורן יפתחאל, מהמחלקה לגיאוגרפיה באוניברסיטת בן-גוריון, מאמץ במאמרו "יום האדמה" את נקודת מבטה של הלאומיות הערבית בכדי לצאת נגד "ההנחה הרווחת על אופיה הדמוקרטי של המדינה". "ניתוח גיאוגרפי-פוליטי חלופי שעליו אני מתבסס כאן", הוא גורס, "מצביע על מציאות שלטונית, אותה אני מכנה כאמור, 'אתנוקרטיה'".

סוג זה של טענות – שהנימה השלטת בהן מאפיינת את רוב המאמרים בגיליון – מסגיר את הדמיון העמוק הקיים בין "המחשבה הביקורתית" האקדמית ובין השקפת העולם העומדת ביסודן של תיאוריות קנוניות, אלה המייחסות לקבוצה שלטת תכנון והכוונה זדונית של כל אירוע או תהליך היסטורי, חברתי ותרבותי. אכן, לעתים קשה להבחין בין השתיים. יהודה שנהב, פרופסור בחוג לסוציולוגיה ואנתרופולוגיה באוניברסיטת תל אביב, מתעקש, למשל, לקבוע במאמר על "יהודי עיראק והחשבון הלאומי" כי "כאשר מחפשים את השורשים לאנטגוניזם בין יהודים מארצות האיסלאם לבין הערבים... אין לפסוח על האופן שבו שימשה התנועה הציונית, ואחריה ממשלת ישראל, כגורם מסכסך בין ערבים ליהודי ארצות ערב, כפי שמלמד המקרה של יהודי עיראק". במילים אחרות, לא מצותקם של יהודי עדות המזרח בארצות האיסלאם יצרה משקעים של טינה בינם ובין הערבים, אלא המניפולציה המכוונת של הציונות האשכנזית. שנהב אף אינו מהסס לכנות את השפעתה של הפעילות הציונית בקרב יהודי עירק בשם "פסיכוזת עלייה", כדי להבהיר שעזיבת ארץ זו לא הייתה מחויבת המציאות כלל. לפי ההיגיון הקונספירטיבי שאנו מוצאים בחלק מן המאמרים, קיימת כוונה נסתרת מאחורי כל פעולה של מנגנוני השלטון; גם כאשר נדמה כי הם יוצאים לקראת המדוכאים ומושיטים להם יד מסייעת, הם מעונינים בעצם "בשימורם ובשעתוקם של יחסי העוצמה החברתיים". ברוח זו מגלות תמר ברקאי וגל לוי במאמרון על בית הספר 'קדמה' בשכונת התקווה (שחרת על דגלו את קידום הזהות התרבותית-מזרחית) כי "המדינה תומכת לכאורה בקדמה, בהסתייגות, מתוך כוונה כפולה: מצד אחד, היא מבקשת להכיל, ובתוך כך אולי אף לנטרל, את הקוראים עליה תיגר; ומצד אחר, היא מעוניינת להמשיך לתמוך בשכבות החזקות".

הזהות הציונית-יהודית-אשכנזית-גברית ההגמונית של החברה הישראלית היא המטרה הגלויה של חצי הביקורת השמאלית הרדיקלית, שתיאוריה וביקורת משמשת לה אכסניה. ברם, המסד התיאורטי שעליו נשענת ביקורת זו שולל לא רק מאפיין זה או אחר של המדינה, אלא את עצם מהותה. שורשיה של התנגדות

זו נעוצים, כאמור, כבר בעמדתם של אינטלקטואלים שמאליים יהודים בתקופת היישוב, דוגמת אנשי 'ברית שלום' ו'תנועת האיחוד', יהודה ליב מאגנס ומרסין בובר. לאחרון מוקדש בקובץ מאמר נוסטלגי פרי עטם של רונן שמיר, מהחוג לסוציולוגיה באוניברסיטת תל אביב, ודן אבנון, מהמחלקה למדע המדינה באוניברסיטה העברית. השניים מעלים על נס את "הסוציולוגיה הביקורתית" שלו, ומצביעים על המתאם בינה ובין עמדתו ביחס לציונות וסלידתו מן האלימות הכרוכה בהחלטה להקים מדינה. "החל משנות הארבעים", כותבים שמיר ואבנון, "ראה בובר בקידוש המדינה ובניצחוננו של עקרון הריבונות הלאומית, מקור לצמיחתה של חברה אשר תעמיד עקרונות מיליטריסטיים במרכז הוויית הקיום הלאומי". כמו בובר האמין גם מאגנס, מי שהיה נשיא האוניברסיטה העברית, כי בעצם רעיון המדינה היהודית אנו מוצאים ויתור של העם היהודי על הטוהר המוסרי שאפיין את קיומו הלא-מדיני לטובת הכוחנות של ההווה הריבונית. "אני רוצה לשאול על חובתו של האדם, בייחוד של המורה, הרואה בשיטת הכוח והאלימות מעין אמונה טפלה ועבודה זרה", הוא אומר בנאום המצוטט בגיליון, המתייחס לעימות בין הנהגת היישוב ובין האצ"ל והלח"י: "הויכוח בין המוסדות הרשמיים לפורשים הוא תכסיסי. הם מסכימים על עצם ההיתר להרוג. הפרישה האמיתית היא הפרישה מהאלימות. ישראל הוא הפורש הגדול ביותר בכל תולדות האדם, והיהדות, הפרישה היא עצם מעצמותה. היהדות ניסתה להרחיק מנפשה כל שפיכות דמים וכל עבודה זרה".

סוג כזה של איסטניזם מוסרי מנחה גם חלק גדול מהכותבים לתיאוריה וביקורת. כל הגות פוליטית רצינית מכירה בעובדה שעצם קיומה של הישות המדינית נשען, בסופו של דבר, על היכולת להפעיל כוח במידת הצורך (אם באמצעות פעולה צבאית נגד איום חיצוני, ואם באכיפה באמצעות זרועות החוק כשמדובר באיום פנימי). זהו התנאי ההכרחי לקיומם של ריבונות, סמכות וחוק. ברם, למקרא הספרות והפובליציסטיקה ה"ביקורתיות", מסתבר כי גם יסודות חיוניים אלה של החיים הפוליטיים עשויים להיות קשים מדי לעיכול. עדי אופיר כותב כי "המחשבה הביקורתית המוצגת כאן אינה יכולה להסתפק במשפט המדינה", וזאת משום ש"כמו המדינה, שהוא היבט שלה ומרכיב בתוכה, המשפט מיוסד על אלימות ומתנהל באמצעות הכוח. לידתו של המשפט באלימות מכוננת, המשכו באלימות משמרת". במאמר אחר, העוסק בתנועת "יש גבול", מודה שרה הלמן, מהמחלקה למדעי ההתנהגות באוניברסיטת בן-גוריון, כי עצם תופעת סרבנות השירות הגיעה "לכדי ערעור מקיף על הסמן הבולט ביותר של עוצמת המדינה באשר היא מדינה – המונופול שהיא תובעת על השימוש באמצעים אלימים –

ולכדי ערעור על האוטונומיה של המדינה בניסוח המטרות הגיאופוליטיות". כל זה אינו מפריע לכותבת להעלות על נס את תנועת "יש גבול" כמי ש"קידמה תפיסה אחרת של אזרחות – תפיסה הנותנת בכורה לזכויות על פני חובות ופותחת ספירות רבות ומגוונות של השתתפות פוליטית".

הוקעתה של המדינה כהתגלמות של רוע מטשטשת את ההבחנה העקרונית בין רמתם המוסרית של משטרים פוליטיים שונים; דמוקרטיה ורודנויות כאחת מתבססות על יחסי דיכוי – גלויים או נסתרים. למי שסבר לתומו כי התרבות הפוליטית של "המערב" מגלמת ערכים של חירות וזכויות אדם, מזמנת הנרייט דהאן-קלב, מבית הספר לניהול באוניברסיטת בן-גוריון והמחלקה למדע המדינה באוניברסיטה העברית, אבחנה מאלפת במיוחד במאמרה על מאורעות ואדי סאליב. לדעת דהאן-קלב מבטא "האתוס הציוני האחדותי" של "כור ההיתוך", שנגדו התקוממו המזרחים המיליטנטיים, "חברה שמבחינה תרבותית היא טוטאליטרית 'מערבית', דכאנית ונעדרת סובלנות כלפי ה'אחרים' שבתוכה". חשוב להדגיש: תיאור המדינה הציונית כ"חברה מערבית טוטליטרית" נשמע אולי מופרך או מביך, אבל בין כותלי האקדמיה הוא זוכה לפופולריות מפתיעה. הסיבה לכך היא שבאספקלריה של התיאוריה הביקורתית האפנתית, המדינה היא טוטליטרית בהגדרתה; הציונות רק מוסיפה נדבכים של דיכוי על גבי התשתית המושחתת. ביטוי נוסף לאותה השקפה הוא הסירוב להכיר בהבדל העקרוני בין הפעלת אלימות על ידי מנגנוני הביטחון של המדינה ובין אלימות עבריינית. ז'וזף ברונר, מהפקולטה למשפטים באוניברסיטת תל אביב, אינו מהסס אף לגזור גזירה שווה מפעילות אנשי המוסד נגד טרוריסטים בחוץ לארץ למעשהו של יגאל עמיר: "רצח יצחק רבין היה חיקוי מעוות של דפוס פעולה מקובל, מקובל מדי, במסגרת הפרקטיקות המתבצעות על ידי שליחים של ממשלת ישראל נגד אויביה... רצח רבין היה מעשה אנטי ביקורתי קיצוני שנועד למנוע ביקורת עצמית על הפרקטיקות האלימות של הציונות ושל מדינת ישראל... מטרתו של יגאל עמיר היתה לקבע את השיח ההגמוני הישראלי כשיח של אלימות ודיכוי – ובכך הצליח".

כפי שניתן להיווכח, הסנטימנט האנרכיסטי של בובר ומאגנס מוסיף להתקיים בלב ההשקפה הפוסט-ציונית של שנות התשעים. בגרסה הנוכחית שלו הוא מתעטף באצטלה הפוסט-מודרנית, בכסות האינטלקטואלית האפנתית של ההגות הצרפתית משנות השישים והשבעים, תוך שהוא עושה שימוש

נרחב בלשון ובמושגים הלקוחים מבית מדרשם של ז'אק לאקאן, ז'אק דרידה, ז'אן-פרנסואה ליוטאר וז'אן בודריאר. ברם, מקור ההשראה העיקרי של "המחשבה הביקורתית" הוא, ללא ספק, עבודתו של מישל פוקו, שרוחו שורה על הקובץ שלפנינו. לפי הניתוח שהציע פוקו, שהושפע מהגותו של ניצשה, "הכוח נמצא בכולו; לא מפני שהוא מקיף את הכל, אלא מפני שהוא בא מכל המקומות". טיעון מסוג זה חושף לביקורת כל סוג של סדר פוליטי, חברתי ותרבותי, יהא טיבו אשר יהא, משום ש"היכן שיש כוח ישנה התנגדות". ואכן, כבר במבוא מבהיר עורך תיאוריה וביקורת כי הקו המנחה של הגיליון המיוחד הוא הרצון לבטא כל "דבר מה שהיתה גלומה בו ביקורת על 'הסדר הקיים' (ה'קונסנזוס', 'התרבות ההגמונית', 'האידיאולוגיה השלטת' וכדומה) או סירוב להשלים עם סדר זה, שהתבטא בהתנגדות גלויה או בחתרנות, ובלבד שהיה בהם בכדי לערער על הנחות היסוד של אותו סדר". משמעותם של דברים אלה היא שמושג ההתנגדות והסירוב של "המחשבה הביקורתית" אינו רק מדינת הלאום בגרסה מסוימת שלה, אלא הסדר הפוליטי בתור שכזה, מעצם היותו הגמוני, מעצם היותו "קונסנזוס", מעצם היותו סדר.

הקו הזה, העומד כאמור ביסוד הגישות הפוסט-ציוניות, מסלק מהן כמעט כל ממד פרוגרמטי. רוב הכותבים בתיאוריה וביקורת מפגינים חשיבה ביקורתית ברמה הגבוהה ביותר, אולם בכל הנוגע להצעת חלופות פוליטיות מעשיות, הם מתעטפים בשתיקה או מתגלים במלוא תלישותם וניתוקם מקרקע המציאות. כאינטלקטואלים טיפוסיים, הם נוטים לעתים לייחס חשיבות מוגזמת לספירה התיאורטית, ולתלות את תקוותיהם ואת ציפיותיהם באפשרות לשינוי במישור התודעתי – התחום היחיד שהם חשים כי פועלם מותיר בו רישום כלשהו, התחום היחיד שלגביו הם מוכנים לקבל על עצמם מידה של אחריות. ביטוי מובהק לתופעה זו ניתן למצוא בדברים שכותב ברוך קימרלינג, מהמחלקה לסוציולוגיה ולאנתרופולוגיה באוניברסיטה העברית, במאמר המוקדש לפרשת "האסון (אל נכבה) הפלסטיני" של בריחת קרוב לשמונה מאות אלף פלשתינאים מיישוביהם במהלך מלחמת 1948. קימרלינג מתנדב להסביר לקורא כי "הפלסטינים מצפים מאתנו שגם אם לא נשיב להם את אדמותיהם ואת בתיהם – כי אנחנו החזקים כאן והם החלשים – לפחות נכיר באסונם ובסבלם, ובעובדה שהחברה והמדינה שלנו נבנו וכונונו במידה רבה על חורבות החברה והתרבות הערבית. הם אפילו אינם מצפים שנבקש מהם 'סליחה' – אלא רק שנכיר בעובדות". עדי אופיר מבהיר ברוח דומה כי "המחשבה הביקורתית המוצגת כאן איננה מבקשת לבטל משטר אחד מפני

משטר אחר ולייסד משפט חדש במקום הישן. היא מבקשת רק להכריח את המשפט להסתכל בעיני קורבנותיו ולהכיר בחוב שלו כלפי אלה שעל תביעתם הכריז מראש כבלתי מוצדקת". יומרתה של האינטליגנציה הפוסט־ציונית לדבר בשם של המנוצלים מתגלה פה במלוא חוסר האונים שלה: "הכרה" מצד המדכאים בסבלם של קרבנותיהם תשביע אולי את רצונם של אופיר וקימרינג, אבל ספק אם יהיה לה משקל כלשהו בעולם הממשי. האקדמאי הפוסט־מודרני אינו יכול להשלים עם "הסדר הקיים", אולם הוא אינו יודע כיצד לשנות אותו מבלי להפוך את ה"מדוכאים" של היום ל"מדכאים" של מחר. הוא אינו יודע כיצד להיאבק באופן אפקטיבי ברוע הטבוע באופן אינהרנטי, לדעתו, במציאות הפוליטית. בהעדר אפשרות לפרקסיס, לא נותרת לו אלא שוללנות לשמה.

למרות הרושם שעלול להתקבל למקרא כמה מן המאמרים בקובץ, תיאוריה וביקורת אינו פרסום קיקיוני של קבוצת שוליים סהרורית. אדרבה, הוא מספק לנו תמונה מהימנה לגבי הלך הרוח האפנתי כיום בקרב חוגים בולטים באקדמיה הישראלית, בעיקר במחלקות למדעי הרוח והחברה. נוכח עובדה זו, אין מנוס מכמה מסקנות עגומות לגבי התפקיד שממלאות האליטות האקדמיות בחברה הישראלית. וככלות הכל, חברה זו רשאית לצפות כי מוסדות ההשכלה הגבוהה יעלו תרומה של ממש לקידום השיח הציבורי במדינת ישראל ולשיפורו; כי האלפים הבאים בשעריהם מדי שנה יהפכו לאזרחים טובים יותר, המסוגלים לקבל החלטות נבונות ומושכלות במסגרת המשחק הדמוקרטי. תחת זאת, אנו מגלים כי הקמפוס הופך, בהדרגה, למעין חממה של אנרכיזם פוליטי קודר; כי האינטליגנציה הישראלית עסוקה בבנייתה, טיפוחה והנחלתה של טינה עמוקה כלפי ערכי המדינה ומוסדותיה. הפוסט־ציונות האקדמית איננה ממלאת אפילו את התפקיד החשוב והמועיל שיש לעתים לאופוזיציה אינטלקטואלית במסגרת חברה פלורליסטית; היא אינה טורחת להציע אלטרנטיבות ריאליות למצב הקיים או להניף על נס חזון יצירתי מרומם רוח, שיש בו גרעין של תקווה. בזעפה הכרוני והעקר, נטול האחריות והמעוף, היא דבקה רק ב"תיאוריה" וב"ביקורת".

אסף שגיב הוא עורך משנה בתכלת.